

DOI: <https://doi.org/10.31318/2786-8877.6.2023.291357>

ЛЕОНТЬЄВ С. А.

Шевченківський національний заповідник. Кандидат мистецтвознавства, завідувач експозиційно-виставкового сектору відділу наукових досліджень (Канів, Україна).

Leontiev, Sergii. Shevchenko National Reserve. Candidate of Art Criticism (PhD), Head of Exhibitions Sector, Department of Scientific Research (Kaniv, Ukraine).

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9786-1135>

© Леонтьєв С. А., 2023.

КАНТАТА «ДО 50-Х РОКОВИН СМЕРТІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА» МИКОЛИ ЛИСЕНКА В УКРАЇНСЬКІЙ МУЗИЧНІЙ ШЕВЧЕНКІАНИ

CANTATA “TO THE 50TH ANNIVERSARY OF TARAS SHEVCHENKO’S DEATH” BY MYKOLA LYSENKO IN UKRAINIAN MUSICAL SHEVCHENKIANA

У XXI столітті музична Шевченкіана продовжує бути об'єктом досліджень багатьох українських мистецтвознавців. Протягом десятків років науковці напружували значний «базис» в її історичному й теоретичному аспектах. Проте широта проблематики, всеосяжність цього феномена спонукає до нових наукових розвідок щодо «білих плям» в історії українського мистецтва. З об'єктивних причин кантата «До 50-х роковин смерті Тараса Шевченка» (1911) Миколи Лисенка в багатьох джерелах згадується спорадично, досі докладно цей твір не проаналізовано, чим і зумовлене завдання запропонованого дослідження.

Створення музичних творів на поезії Т. Шевченка розпочалося ще за його життя, а після смерті, на початку 60-х років XIX століття, композитори писали на слова поета солоспіви, романси, хорові твори. Популярність Шевченкової

поезії зумовлена всеосяжним осмисленням у середовищі провідної інтелігенції демократично спрямованого, патріотичного «меседжу» його творчості, її доступністю для сприйняття. Найбільш монументальним жанром музичного вшанування поета є кантата.

Зародження і розвиток кантати відбувалися у взаємодії з хоровими жанрами, що побутували в Україні в XVI–XVII століттях, зокрема з кантами й партесними концертами. У XVII столітті становленню кантати сприяв Дмитро Бортнянський, та найбільш активного розвитку цей жанр набув у другій половині XIX століття, коли сформувались різновиди української кантати: кантата-поема «Слухай!» Петра Сокальського, «Дніпро реве» Дениса Січинського, «Б'ють пороги» Миколи Лисенка і його славильна кантата «Радуйся, ниво неполитая». На початку XX століття набули популярності кантати до ювілеїв, зокрема твори «Слава Лисенку», «Шевченкові» Кирила Стеценка¹.

Кантата М. Лисенка «До 50-х роковин смерті Тараса Шевченка» на слова Володимира Самійленка з недвозначним оформленням обкладинки (художник Петро Холодний) видана у друкарні І. Чоколова в ювілейний 1911 рік. Її наклад — 500 примірників, проте рішенням Київського тимчасового комітету у справах друку весь тираж підлягав знищенню. Однак один її екземпляр зберігся в родині київських музикантів, його 2001 року О. О. Стельмашенко подарував Шевченківському національному заповіднику.

Поштовхом до написання кантати стала підготовка української громади до вшанування 50-х роковин Т. Шевченка [Лисенко, 2004, с. 447]. М. Лисенко неодноразово був на Тарасовій горі в Каневі і хотів створити своєрідне музичне приношення генію [Танана, 2012, с. 240]. Проте 1911 року ювілейні заходи були заборонені: у листопаді 1910 року Київський генерал-губернатор отримав доповідну записку начальника Київського охоронного відділу з вимогою заборонити заходи з нагоди 50-х роковин Т. Шевченка. На той час посилювались

---

¹ Докладніше див. у статті А. Терещенко [2012].

гоніння провідної інтелігенції і національної культури, а твір відображав всенародний смуток і журбу з приводу передчасної смерті великого національного поета, утверджував його заповіти.

М. Лисенко обмежився створенням кантати для баритона, тенора й мішаного хору в супроводі фортепіано, і в такій авторській редакції її було опубліковано. За формою цей твір наближається до інших одночастинних кантат М. Лисенка наскрізної форми: «Б'ють пороги», «Іван Гус», «На вічну пам'ять Котляревському». Така структура і тональний план зумовлені строфічністю поетичного тексту В. Самійленка. За ладо-гармонічною складовою кантата М. Лисенка тяжіє до музики доби романтизму, композитор використовує діатоніку і плагальні звороти з натуральним VII ступенем, характерні для українського фольклору.

У кантаті можна виділити три розділи, відповідно до трьох подвійних катренів вірша. Починається кантата п'яти-тактовим вступом (*Grave*), сповненим траурної епічності. У ньому є певна речитативність у партії соліста і фактурі супроводу, що, найімовірніше, зумовлено прагненням композитора надати твору ознак кобзарської думи. Початковий розділ має найбільш яскраві гармонічні ознаки, характерні для української музики.

М. Лисенко дотримується традицій у використанні інтонаційної семантики, що складалась багатовіковою оперною практикою. Другий катрен «І довго плакали...» продовжує монолог баритона, що рухається ламентозними низхідними секундами, які далі «підхоплює» фортепіано в октаву в низькому регістрі.

Весь фортепіанний супровід початкового і середнього розділів кантати не є самостійним, а дублює хорову партію. Лише в завершальному розділі фактура динамізується, з'являються контрапунктичні лінії, що підводять увесь розвиток до патетичного фіналу. Між розділами кантати композитор вводить інструментальні інтерлюдії. Ці епізоди не тільки відокремлюють композиційні складові, а й «оновлюють» сприйняття наступних музичних побудов.

Середній розділ *Andante moderato* контрастний до початкового. У ньому відбито ушлявлення генія поета. Розділ написано у простій двочастинній формі. У першій частині найбільш яскраво втілено ознаки концертності, характерні для жанру кантати. Тема середнього розділу за своєю сутністю наближена до славільних пісень і слов'янських інтонаційних джерел. Чітко вибудована форма, витриманий тридольний метр і ритмічна пульсація фактури стають «фундаментом» цілісності середнього розділу.

Після другої інструментальної інтерлюдії розділ *Andante animato* є урочистим фіналом із *tutti* оркестру та хору, що утверджує трансцендентність постаті Т. Шевченка. Тональність *фа мажор* надає одухотворення й піднесення завершенню кантати. У музичній тканині теж відбуваються ритмічні й фактурні зміни, активно поліфонізується фортепіанний супровід гамоподібними пасажами шістнадцятими. У мелодії з'являються закличні квартові інтонації і пунктирний маршовий ритм, вони передають рішучість української громади. Завершується завершальний розділ не менш ефектною короткою, але водночас динамічною і монументальною інструментальною постлюдією, яка утверджує основну ідею твору.

В одночастинному творі М. Лисенко створив органічно цілісну кантату. Строфічність у побудові вірша на вшанування пам'яті Т. Шевченка забезпечила основу для трьох музичних розділів. У кантаті «До 50-х роковин смерті Тараса Шевченка» композитор жанрово розвиває традиції української кантати, залучаючи фольклорні елементи в гармонії та фактурі, наслідуючи стилістику української думи (на початку кантати) й ознаки слов'янських славільних пісень (у середньому й завершальному розділах). У творах на слова Т. Шевченка та композиціях шевченківської тематики М. Лисенко створив справжні перлини української академічної музики. Вони не тільки відображають велич Тараса Шевченка, а й утверджують прагнення свободи й незалежності українського народу.

Список використаної літератури

1. Лисенко М. В. Лист до М. Ф. Біляшівського від 15 січня 1911 р. // Лисенко М. В. Листи / упоряд. Р. М. Скорульська. Київ : Муз. Україна, 2004. С. 447.
2. Протокол Київського тимчасового комітету в справах друку (від 24 лютого 1911 р.) // Лисенко М. В. у спогадах сучасників / упоряд. О. Лисенко; ред. і комент. Р. Пилипчука. Київ : Муз. Україна, 1968. С. 189.
3. Танана Р. В. Він часто бував на Тарасовій горі (до 170-річчя від дня народження М. В. Лисенка) // Альманах Полтавського державного педагогічного університету. 2012. № 1 (26). С. 236–242.
4. Терещенко А. К. Кантата // Енциклопедія Сучасної України : електронна версія / Ін-т енциклопедичних досліджень НАН України; НТШ; редкол. І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін. Київ, 2012. URL: <https://esu.com.ua/article-9350> (дата звернення: 12.09.2022).